

marife

dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2020

ARAŞTIRMA
Research

Orta Çağ İslâm Cildlerinde ‘Sikatî Billah’ Mührü

Fatma Şeyma Boydak

Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı
seymaboydak@outlook.com | <https://orcid.org/0000-0002-5111-7239>

Geliş Tarihi / Received: 16.04.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 16.06.2020

Öz

Cild, yazılanı muhafaza etme gayesiyle oldukça eski tarihlerden itibaren yapılagelmiş kitap kaplarına verilen isimdir. Adını, yapımında en yaygın kullanılan malzeme olan deriden almaktadır. Erken örnekleri Mısır ve Yemen’de görülen İslam cildlerinin şimdiye kadar üç tipi tespit edilmiştir. Bunlar; kutu cild, miklebli cild ve miklebsiz cildir. Genellikle kodeks formda üretilmiş Orta çağ İslâm yazmaları, miklebli veya miklebsiz cildlerle muhafaza edilmişlerdir. Orta çağ İslâm cildlerinin Anadolu coğrafyasında tespit edilmiş en önemli örnekleri; Selçuklu, İlhanlı, Memlûk ve Beylikler döneminde görülmektedir. Bu dönem cildleri, yapım ve tezyinât teknikleri bakımından mühim olduğu kadar üzerlerinde yer alan mühürleri bakımından da önemi haizdir. Damga olarak da isimlendirilebilecek bu mühürlerin şimdiye kadar tespit edilmiş örneklerinin içerisinde ya isim ya da dua ibâreleri yer almaktadır. İçerisinde isim yer alan mühürler incelendiğinde onların cildlerin mücellidlerine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ancak içerisinde dua ibâresi yer alan mühürler detaylı olarak ele alınmadığı için henüz anlaşılammaktadır. Çalışmamızda bu mühür türünden olan “Sikatî billah” yazılı mühür ele alınmaktadır. Bu ibâre, “Güvenim Allah’adır” anlamına gelen Arapça bir isim cümlesidir. Tarafımızca yapılan araştırmalar neticesinde Hasan Paşa, Yusuf Ağa ve İnebey Yazma Eser Kütüphanelerindeki 4 farklı cildde bu mühür tespit edilmiştir. Mührün görüldüğü cildlerin dördü de malzeme, teknik ve bezeme özellikleri bakımından 13. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Cildlerde görülen mühürlerin ortak tek bir çivi ile yapılıp yapılmadığı net değildir. Ancak mühür içeriğinin tevekkül maksatlı bir dua ibâresi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, İslâm Cild Sanatı, Selçuklu Cild Sanatı, Sikatî billah, Mühür.

‘Sikati Billah’ Seal On Medieval Islamic Bookbinding

Bookbinding is the name given to the book covers that have been made since the ancient times for the purpose of preserving the writing. It takes its name from leather, which is the most widely used material in its construction. Three types of Islamic bookbinding, of which early examples are seen in Egypt and Yemen, have been identified so far. These are box binding, binding with envelope flap and binding without envelope flap. Medieval Islamic manuscripts, generally produced in codec form, were preserved with or without envelope flap. The most important examples of medieval Islamic bookbinding identified in Anatolian geography; it can be seen during the Seljuks, Ilkhanids, Mamluks and Principalities period. The bookbinding of this period are important in terms of construction and decoration techniques as well as their seals on them. Among the examples of these seals, which can also be called stamps, are either names or prayer phrases. When the seals with the name are examined, it is understood that they point to the bookbinders of the bookbindings. However, the seals with prayer words are not yet understood, since they are not covered in detail. In our study, “Sikati billah” seal, which is a seal type, is discussed. This phrase is an Arabic noun phrase meaning “In Allah I trust”. As a result of the researches carried out by us, this seal was detected in 4 different bookbinding in

Hasan Pasha, Yusuf Aga and Inebey Manuscript Libraries. All of the bindings where the seal is seen are dated to the 13th century in terms of material, technique and decoration features. It is not clear whether the seals on the skin are made with a single common nail. However, it has been determined that the seal content is a prayer expression intended for trust.

Keywords: Medieval, The Art of Islamic Bookbinding, The Art of Seljuk Bookbinding, Sikati Billah, Seal.

Atıf / Cite as

Boydak, Fatma Şeyma. "Orta Çağ İslâm Cildlerinde 'Sikatî Billah' Mührü". *Marife* 20/1 (2020), 263-278. <https://doi.org/10.33420/marife.719752>

Summary

Bookbinding is the name given to the containers made of leather covered cardboard for books or various texts in order to preserve the writings. Protecting the writing it covered and preventing it from getting frazzled is binding's most important function. It can be claimed that the oldest bindings belonging to the early Islamic period that reached to our day are the Qur'an bindings that are collected from the Amaviyyah mosque from Damascus, Kayravân mosque from Tunisia and Ulu mosque from Yemen which are roughly dated back to 9th and 10th centuries. So far, the three different type of Islamic bindings are explored. These are box binding, binding with envelope flap and binding without envelope flap. Anatolian Islamic writings that are produced in the middle age are mostly in codex form and either with or without envelope flap. The most prominent examples of Islamic bookbinding of middle age in Anatolian geography belong to Seljuks, Ilkhanids, Mamluks and Principality period. Bindings of this period are important in terms of formation and decoration techniques as well as the seals on them. The seals referred to as the Arabic word Khâtem, the Persian word Angushtar or Nigîn appear in two types as content on Seljuk and contemporary Anatolian bindings. The first one refers to seals that have mostly men names in it and points to their bookbinders. The second one refers to the seals that contains prayers in them. The content of our work consists of bindings with "Sikatî Billah" seals which is the latter type of seal. As a result of our research within the museums and manuscript libraries in Turkey we have discovered four bindings with "Sikatî Billah" seals in Hasan Pasha, Yusuf Aga and Inebey Manuscript Libraries. The binding of the work no 1396 in the Hasan Pasha Manuscript Library is covered with a red brown goatskin. The size of the binding is 255x175 mm. There are three points in the corners of the binding and a circular seal with Sikatî billah. The seals are 5 mm in diameter. The second example is the binding of the work no 4739 in Yusuf Aga Manuscript Library. The binding is covered with dark brown goatskin and the size of it is 195x150 mm. Straight and withoutgold channels were drawn on the edges of the binding. There are dots and circular seals with a diameter of 5 mm in "Sikatî Billah" on the edges of channel. The same seal also exists on the envelope flap of the binding. One seal is placed at the ends of the top and bottom layouts of the envelope flap that is divided into three layouts and seven seals are placed in the middle. The seals here are used as if they are decorative. Another example from Yusuf Aga Manuscript Library is the work no 652 has a golden brown goatskin covered binding. The size of it is 200x150 mm. There is a circular seal in which the phrase Sikatî billah is written in the center of the medallion (shamsah). In the corners of the plain table, there are circular seals with a diameter of 5 mm, written in four layers and one by one, with Sikatî billah written in them. Around the seal there are withoutgold dots and on the tip is an awl. Our last example is the binding of the work no 641 in Inebey Manuscript Library. The binding is covered with dark brown goatskin and the size of it is 252x173 mm. The medallions of covers are 80mm in diameter and in the form of circles. The interiors are decorated with interlaced and various places with 9 Sikatî billah written in circular seals. The same seal is also found in the both edge of the corner pieces that are decorated with interlaced. All the seals are the same and 5 mm in diameters. The Sikatî Billah (تقتى بالله) expression that are in all the examples we examined is a noun sentence in Arabic meaning "In Allah I trust". The word "Sika" is the subject of the sentence while "Billah" is the predicate. The expression cannot be found in the Qur'an. But after a study of religious literature of the texts that belong to Hijri first century, some examples of this phrase were found in some of those texts. In the manuscripts we examined in our article, there is no similarity in subject, author, copy place or copyist. The most important similarity we found in the seals that all the seals are in circular form and 5mm in diameter. Also, the stacking of the writings in them are the same too. The word Sikatî in the stack of the phrase is written at the bottom and the word Billah is written at the top in respect of Lafzatullah. The pencil thickness of the writing is almost the same. This may indicate

that they are applied with nails from the same mold. Binder probably produced or had new nails produced with the same or similar writing mold. The application of seals to the bindings and their application places are similar. In all 4 examples, seals are applied to the corners of the bindings in single or multiple ways. The example no 4739 in the Yusuf Aga Manuscript Library, where the seal is applied to the surface of the envelope flap, is an exception. Another common element that stands out in the seals are the technique, material type and decoration of the binding on which it is placed. The decoration style in the bindings can be found often in 13th century bindings. It has been determined by studies conducted until now that such seals were used in the medieval Islamic bindings in Anatolian geography from the 12th to the 15th century. So, the sealed bindings we determined must have been produced in this century's range, the decoration features and dating confirm this. It is determined that the seal, which we see in the binding of Kayravân, whose first example is dated to the 10th century, and which is also included in the texts in the first century, was used by the binder or binders who produced works in the 13th century in Anatolia. These seals are likely to point to the artist of the binding, such as the signature seals of the binder, or to be a nickname preferred by the artist due to his humility. However, in fact, the seal is a statement of prayer and desire in the work of the artist, as a result of the reflection of the religious and mystical point of view of the period on the artist.

Giriş

Cild, kitap veya çeşitli mecmualar için genellikle deri kaplı mukavvadan yapılmış kaplara verilen isimdir. İşlevi, içine aldığı eseri muhafaza etmek ve onun yıpranmadan ve dağılmadan kullanılmasına imkân sağlamaktır. İslâm cildlerinin tarihte yalnızca ince tahtadan veya tıraşlanmamış kalın deriden yapılmış örnekleri bulunmakla birlikte genellikle yapımında üzeri kâğıt, kumaş ve deri kaplı mukavvalar tercih edilmiştir.

Araştırma konumuz olan İslâm cild sanatının Kıptîlerle başladığı ve onların vasıtasıyla Mısır'dan Habeşistan yoluyla Yemen'e geldiği iddia edilmektedir.¹ Erken İslâmî döneme ait günümüze ulaşan en erken tarihli cildlerin; Şam'da Emeviyye², Tunus'ta Kayrevân³ ve Yemen'de San'a Ulu Câmiilerinde⁴ bulunan 9. ve 10. yüzyıllara ait Kur'ân-ı Kerîmlerin cildleri olduğu söylenebilir. İslâm cild sanatının bu erken örnekleri, bezeme türü ve teknikleri bakımından birbirlerine benzemektedir. Bu örnekler incelendiğinde İslâm cildlerinin üç tip olduğu belirlenmiştir. Bunlar kutu cild, miklebli cild ve miklebsiz cildir.⁵ İslâm cildlerinin en erken örneklerinden bazıları kutu cild türündendir.⁶ Şam, Tunus ve Yemen'de bulunan cildler ise tahta üzerine deri kaplanarak yapılmış olup büyük oranda yatay biçimde tasarlanmış miklebsiz cild türündendir. İslâm cildindeki gelişme 12. yüzyıla kadar Fâtımîler, Gazneliler, Büyük Selçuklularla devam etmiş ancak bu dönemlere ait çok sayıda örnek henüz tespit edilemediği için dönem üslûpları tam olarak belirlenememiştir.

¹ Theodore C. Petersen, "Early Islamic Bookbindings and Their Coptic Relations", *Ars Orientalis* 1 (1954), 64.

² François Déroche, *Qur'ans of the Umayyads. A First Overview* (Leiden: Brill, 2014).

³ Georges Marçais - Louis Poinssot, *Objets Kairouanais IX au XIII Siècle* (Tunis: Direction des Antiquites Arts, 1948).

⁴ Ursula Dreiholz, "Some Aspects of Early Islamic Bookbinding from Great Mosque of San'a Yemen", *Scribes et Manuscrits du Moyen-Orient*, ed. François Déroche - Francis Richard (Paris: Bibliothèque Nationale de France, 1997), 16-34.

⁵ François Déroche, *Islamic Codicology: an Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script* (London: Al-Furqân Islamic Heritage Foundation, 2005), 256-291.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Georges Marçais - Louis Poinssot, *Objets Kairouanais IX au XIII Siècle*, 68; Petersen, "Early Islamic Bookbindings and Their Coptic Relations", 44.

Fotoğraf 1:

Türk ve İslam Eserleri Müzesi
Şam Evrakı: 2035

Fotoğraf 2:

Kayrevân Ulu Câmiî'nde
bulunan erken İslâmî döneme ait cild⁷

Araştırma konumuzun diğer vechesi ise mühür kavramıdır. Mühür, Arapça خاتم (hâtem), Farsça انگشتر (engüşter) veya نگین (nigîn) kelimeleriyle anılmaktadır.⁸ Mühür, üzerinde bir kişinin, makamın ya da kuruluşun adının kazındığı ve basıldığı yere imza hükmünde iz bırakan alet, damga, kaşe veya basıldığı yere bıraktığı iz olarak tanımlanmaktadır.⁹ Nasıl ki üzerine basılan mühürlerle vakıf malları kayıt altına alınmış ve aidiyetleri bildirilmişse, cildler üzerine basılan imza mühürleriyle de onları yapan mücellidler tescil edilmiştir. Ancak İslâm cildleri üzerinde yer alan mühürlerin tamamının içeriği mücellid ismi değildir. Cildler üzerinde, içeriğinde dua ifadesi yer alan mühürler de bulunmaktadır. Çalışmamızın kapsamını da bu mühür türünden olan “Sikatî billah” mühürlü cildler oluşturmaktadır.

Çalışmamızda, kapsama alınan cildlerin detaylı anlatımı öncesinde Orta çağ İslâm cildleri ve üzerinde yer alan mühürler ele alınmıştır. Sonrasında ise “Sikatî billah” ibâresi ve onun dinî literatürde kullanımına değinilmiştir.

1. Orta Çağ İslâm Cildleri ve Üzerinde Yer Alan Mühürler

İslâm cild sanatı serüveni Anadolu coğrafyasında bu bölgedeki sanatçıların gayret ve maharetleriyle devam etmiş ve bu sayede sanat yükselişe geçmiştir. Anadolu eksenli olarak incelediğimiz Orta çağ İslâm cildleri içerisinde Selçuklu, İlhanlı, Memlûklü ve Beylikler devri cildleri öne çıkmaktadır.

Orta Asya Türk Cild sanatı¹⁰ birikimine dayanan Selçuklu cildciliği sayesinde, Anadolu'da Türk-İslâm cildi gelişmiş ve muasır cildlere ilham kaynağı olmuştur.¹¹ Selçuklu dönemine ait şimdiye kadar tespit edilmiş en erken tarihli cildin 549/1154 tarihli olduğu¹² düşünüldüğünde Anadolu mücellidlerinin 12. yüzyıldan itibaren bu yana aktif olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. 14. yüzyıldan itibaren ise Anadolu

⁷ Marçais - Poinssot, *Objets Kairouanais IX au XIII Siècle*, 365.

⁸ Ahmet Çaycı, *Türk-İslâm Kültüründe Vakıf ve Sanat* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 237.

⁹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2011), “Mühür”, 2/2222.

¹⁰ Orta Asya'daki Karahoço'da bulunan ve şimdiye kadar tespit edilmiş en eski Türk cildi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Albert von Le Coq, *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien, Die Manichäischen Miniaturen* (Berlin: Verlag Dietrich Reimer Ernst Vohsen, 1923), 17.

¹¹ Ahmet Saim Arıtan, “Anadolu Selçuklu Cilt Sanatı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 7/933.

¹² Ahmet Saim Arıtan, *Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Üslûbunu Taşıyan Cild Kapakları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 67.

mücellidleri, Karamanoğulları başta olmak üzere, Anadolu Beylikleri mücellidlerine sanat üslûpları bakımından tesir etmiş olmalıdır.¹³

Genellikle kodeks formda üretilmiş Orta çağa ait Anadolu İslâm yazmaları, miklebli cildlerle kaplanmışlardır. Miklebsiz örnekleri de mevcuttur. Genellikle işlenmiş keçi derisi olan sahtiyanlarla kaplı bu cildler kahverengi ve tonlarında renklere sahiptir. Tezyînatlarında büyük oranda geometrik ve rûmî desenler tercih edilmiştir. Ancak 14. yüzyıldan itibaren hatâî, yaprak ve gongagülleri içeren bitkisel tezyînat da sıklıkla kullanılmıştır.

Fotoğraf 3-4: Ön kapağı rûmî ve arka kapağı geometrik tezyînatlı, miklebli Selçuklu cildi (Mevlânâ Müzesi Müzelik Eserler Kütüphanesi: 2109)

Selçuklu ve muasırı Anadolu cildleri üzerinde yer alan mühürler, içerik olarak karşımıza iki türde çıkmaktadır. İlki, içinde genellikle erkek isimlerinin yazılı olduğu ve cildin mücellidine işaret eden imza mühürleridir¹⁴. Bu mühürlerde isimler bazen “amel-i” ibâresiyle terkîb edilerek kullanılmaktadır (Fotoğraf 5). 4-6-11 mm çapında

¹³ Arıtan, “Anadolu Selçuklu Cilt Sanatı”, 934.

¹⁴ Şimdiye kadar tespit edilmiş Orta Çağ mücellidleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gulnar Bosch vd., *Islamic Bindings and Bookmaking (A Catalogue of an Exhibition the Oriental Institute the University of Chicago May 18-August 18)* (Chicago: Chicago Üniversitesi, 1981); Sadi Bayram, “XIV. Asırda Tezhiblenmiş, Beylik Dönemine Ait Üç Kur’an Cüzü”, *Vakıflar Dergisi* 16(1982), 143-154; Zeren Tanındı, “Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde Ortaçağ İslam Ciltleri”, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık* 4 (1990), 102-149; Julian Raby - Zeren Tanındı, *Turkish Bookbinding in the 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style* (London: Azimut Editions, 1993); Ahmet Saim Arıtan, “Selçuklu Cildlerinde İmzalar”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, haz. Osman Eravşar (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001), 1/39-42; Gürcan Mavili, *Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki 13. ve 14. Yüzyıla Ait Cilt Sanatı Örnekleri (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002)*; A. Süheyl Ünver, “Anadolu Selçuklu Kitap Süsleri ve Resimleri”, *Türk Süsleme Sanatları*, haz. Gülbün Mesara - Aykut Kazancıgil (İstanbul: İşaret Yayınları, 2010), 2/139; Hüseyin Gürsel Bilmiş, “İnebey Kütüphanesi’nden Dokuz Yeni Tespit ile Birlikte Mücellid İmzaları ve Mücellidleri”, *Uluslararası Cilt Sanatı Buluşması Sempozyumu - Tebliğler*, ed. Ali Rıza Özcan (İstanbul: Biltur Basım Yayın, 2014), 53-66; Fatma Seyma Boydak, “Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi’ndeki Anadolu Selçuklu Cildleri ve Mücellidleri”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*, ed. Zekeriya Işık (Çorum: Hitit Üniversitesi, 2016), 1/511-536.

olan bu mühürler genellikle dairevî formdadır. Cildlerin genellikle köşebend içleri ve şemse merkezlerinde yer alan bu tür mühürler nadiren de olsa mikleb şemse-sinde, sertâbda, köşebend önünde ve kenar bezemeleri içinde de görülmektedir.¹⁵

Fotoğraf 5: "Amel-i Emin"
(İnebey YEK Hüseyin Çelebi: 167)¹⁶

Fotoğraf 6: "Hasbiyallah"
(Amasya YEK Yazmalar: 1477)¹⁷

İkinci tür mühür ise çalışmamızın asıl konusu olan dua içerikli mühürlerdir. Bu mühürler, cildler üzerinde görüldüğü yerler, formları ve ölçüleri itibariyle imza mühürlerine çokça benzerdir. Yaptığımız alan araştırmaları ve alana dair yayımlanmış literatürün incelemesi sonucunda, dua mühürleri içerisinde en yaygın kullanılan ifadenin *Hasbiyallah* ibâresi olduğu tespit edilmiştir (Fotoğraf 6).¹⁸ Bunun ardından ise makale konumuz olan *Sikatî billah* yazılı mühürler gelmektedir. *Sikatî billah* yazılı mührün görüldüğü en erken tarihli cild, 10. yüzyıla tarihlendirilen Kayrevân cildi olup mühür cilde ardı sıra basılarak uygulanmıştır.¹⁹

2. "Sikatî Billah" Mühürlü Cildler

Yaptığımız araştırmalar neticesinde üzerinde *Sikatî billah* (سكتي بالله) mührü bulunan 4 cild tespit edilmiştir. Bu cildler; Çorum Hasan Paşa, Konya Yusuf Ağa ve Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanelerinde yer almaktadır. Cildler ve üzerindeki mühürlerin detaylı analizi ve değerlendirmesi aşağıda verilmiştir.

2.1. Cild I: Hasan Paşa YEK: 1396

Eser, Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr Ebu Ali el-Farisî'nin *el-*

¹⁵ Ahmet Saim Arıtan, "Selçuklu Cildlerinde İmzalar", 39-42.

¹⁶ Hüseyin Gürsel Bilmiş, *Bursa İnebey Kütüphanesindeki Ortaçağ İslam Ciltlerinin (13-14. Yüzyıl) Cilt Sanatı Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 262.

¹⁷ Arıtan, *Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Üslûbunu Taşıyan Cild Kapakları*, 93.

¹⁸ Bu ibâre hakkında da tarafımızca müstakil bir çalışma yapılmaktadır.

¹⁹ Dreiholz, "Some Aspects of Early Islamic Bookbinding from Great Mosque of San'a Yemen", 28-31. *Marife* 20/1 (2020): 263-278

Mesâilü'l-Müşkile isimli Arapça dil bilgisi kitabıdır. Nesih hatla yazılan eser 203 vaktan ibarettir. Eserde ferağ kaydı bulunmamaktadır. Ancak "Beşiktaş Muhafızı Ferik Hacı Hasan Paşa İbn Hacı Mustafa Ağa'nın Çorum'da vâki kütüphaneye vakıftır, 1314" yazılı oval vakıf mührü yer almaktadır (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7: Hasan Paşa YEK: 1396, vr.1a, Vakıf mührü

Eserin cildi, kızıl kahverengi sahtiyana kaplıdır. Cild ölçüsü, 255x175 mm'dir. Cildin ön-arka kapak tezyînatı aynıdır. Tezyînat soğuk baskı tekniğiyle yapılmıştır.

Fotoğraf 8-9: Hasan Paşa YEK: 1396, Ön ve arka kapak

Kapak şemseleri dairevî formda olup 70 mm çapındadır. İçleri geçmelerle bezenmiştir. Geçme içleri taramalıdır. Geçme aralarında ise noktalar bulunmaktadır.

Fotoğraf 10: Hasan Paşa YEK:1396, Arka kapak şemsesi

Kapak kenarlarında düz cedveller bulunmaktadır. Cedvel köşelerinde üç nokta ve Sikatî billah (تقتي بالله) yazılı dairevî birer mühür yer almaktadır. Mühürler 5 mm çapındadır.

Fotoğraf 11-13: Hasan Paşa YEK:1396, Ön ve arka kapak köşelerindeki "Sikatî billah" yazılı mühürler

2.2. Cild II: Yusuf Ağa YEK: 4739

Eser, Fahreddin er-Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr* adıyla tanınan *Mefâtihu'l-Gayb* isimli Arapça tefsir kitabıdır. Kitap, Şeyh Sadreddin Konevî Kütüphanesi'nin 4644 numaralı kitabı iken sonradan Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ne getirilmiş ve 4739 envanter numarasıyla kaydedilmiştir. Eserde ferağ kaydı bulunmamaktadır. Nesih hatla yazılan eser 279 varaktan ibarettir²⁰.

Eserin cildi, koyu kahverengi sahtiyanla kaplıdır. Cild ölçüsü, 195x150 mm'dir. Cildin ön-arka kapak tezyînatı aynıdır. Tezyînat soğuk baskı tekniğiyle yapılmıştır. Kapak şemseleri Hasan Paşa YEK: 1396 örneğinin şemsesine benzerdir. 50 mm çapındaki dairevî formdaki şemsenin içi kısmen deforme olmuş içi taramalı geçmelerle bezenmiştir.

Fotoğraf 14-15: Yusuf Ağa YEK: 4739, Ön-arka kapak, sertâb ve mikleb

Fotoğraf 16: Yusuf Ağa YEK: 4739, Ön kapak şemsesi

²⁰ Fatma Şeyma Boydak, "Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki 13. Yüzyıl Selçuklu Cildlerinde Miklebe Tasarımları", *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yü. Medeniyet Merkezi Konya (II)*, ed. Dilaver Güler vd. (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 503.

Kapak kenarlarına düz ve soğuk cedveller çekilmiştir. Cedvel köşelerinde noktalar ve Sikatî billah (تقتي بالله) yazılı 5 mm çapında dairevî mühürler yer almaktadır. Aynı mühür, cildin miklebinde de mevcuttur. Üç paftaya ayrılmış miklebin üst ve alt paftasının uçlarına birer, ortasına yedişer mühür yerleştirilmiştir (Fotoğraf 19-20). Mühürler burada adeta tezyîni amaçlı kullanılmıştır.

Fotoğraf 17-18: Yusuf Ağa YEK: 4739, Kapak köşelerindeki "Sikatî billah" yazılı mühürler

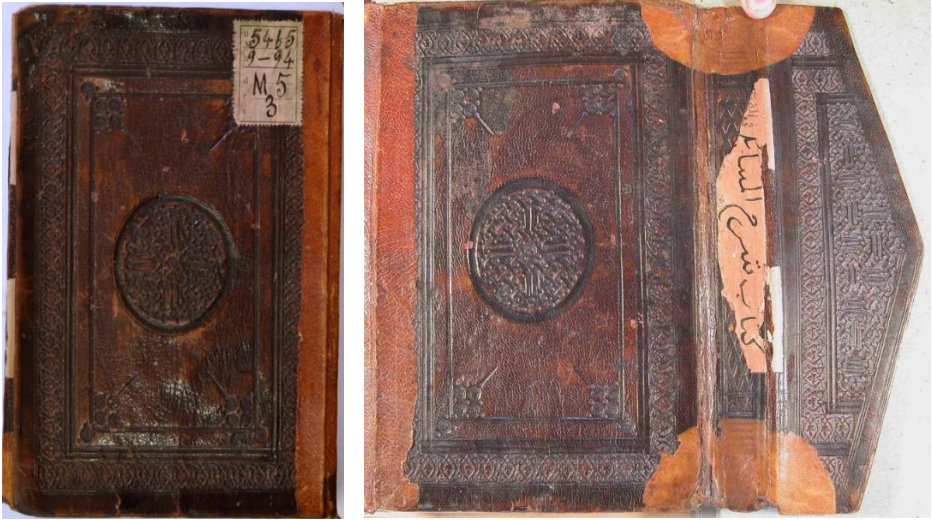

Fotoğraf 19-20: Yusuf Ağa YEK: 4739, Mikleb ve üzerindeki "Sikatî billah" yazılı mühürler

2.3. Cild III: Yusuf Ağa YEK: 652

Eser, *Şerhu'l-Mesâil el-Vesâil fi'l-İşarat ve'l-Delâil* isimli Arapça kelim kitabıdır. Nesih hatla yazılan eser 120 varaktan ibarettir. Eserde ferağ kaydı bulunmamaktadır.²¹

Eserin cildi, kızıl kahverengi sahtiyanla kaplıdır. Cild ölçüsü, 200x150 mm'dir. Cildin ön-arka kapak tezyînatı aynıdır. Tezyînat soğuk baskı tekniğiyle yapılmıştır. Kapak şemseleri önceki örneklerin şemselerine benzerdir. 55 mm çapındaki dairevî formdaki şemsenin içi taramalı geçmelerle bezenmiştir. Şemse merkezinde Sikatî billah (تقتي بالله) yazılı dairevî bir mühür yer almaktadır.

Fotoğraf 21-22: Yusuf Ağa YEK: 652, Ön-arka kapak, sertâb ve mikleb

Fotoğraf 23: Yusuf Ağa YEK: 652, Ön kapak şemsesi

²¹ Boydak, "Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki 13. Yüzyıl Selçuklu Cildlerinde Mikleb Tasarımları", 511.

Kapaklar; düz cedveller, tepelik ve ayırma rûmî motifli kenar bezemesiyle çevrilidir. Düz cedvelin köşelerinde dörtlü ve tek olacak şekilde Sikatî billah (تقتي بالله) yazılı 5 mm çapında dairevî mühürler yer almaktadır. Mühür etrafında soğuk noktalar, ucunda ise tığ vardır.

Fotoğraf 24: Yusuf Ağa YEK: 652, Ön kapaktan detay

Fotoğraf 25: Yusuf Ağa YEK: 652, Ön kapaktaki "Sikatî billah" yazılı mühür

2.4. Cild IV: İnebey YEK Hüseyin Çelebi: 641

Eser, Ebû Ali Hüseyin b. Abdillâh ibn Sînâ'nın *Kitâbü'n-Necât* isimli Arapça İslâm felsefesi kitabıdır. Nesih hatla yazılan eser 242 varaktan ibarettir. Eserde ferağ kaydı bulunmamaktadır.²²

Eserin cildi, koyu kahverengi sahtiyanla kaplıdır. Cild ölçüsü, 252x173 mm'dir. Cildin ön-arka kapak tezyînatı aynıdır. Tezyînat soğuk baskı tekniğiyle yapılmıştır. Kapak şemseleri önceki örneklerin şemselerine benzerdir. Şemseler, 80 mm çapında olup dairevî formdadır. İçleri, geçmelerle ve muhtelif yerlerinde 9 adet "Sikatî billah" yazılı dairevî mühürle bezelidir. Aynı mührü, içi geçmelerle bezeli köşebendlerin iki kenarında da rastlanmaktadır. Bütün mühürler birbirinin aynı olup 5 mm çapındadır.

Fotoğraf 26-27: İnebey YEK Hüseyin Çelebi: 641, Arka kapak ve şemsesi

Fotoğraf 28-29: İnebey YEK Hüseyin Çelebi: 641, Şemseden detay ve mühür

²² Kitap muhteviyatına dair detaylı bilgi için bk. Bilmış, *Bursa İnebey Kütüphanesindeki Ortaçağ İslâm Ciltlerinin (13-14. Yüzyıl) Cilt Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*, 92.

3. “Sikatî Billah” İbaresini ve Dinî Literatürde Kullanımı

Arapça bir isim cümlesi olan “Sikatî billah” (تقتي بالله) ibaresi “Güvenim Allah’adır” anlamına gelmektedir. “Sika” kelimesi, cümlenin mübtedası iken “billah” kısmı cümlenin haberi konumundadır. Tespit edilen mühürlerin tümünde, “billah” ibaresi mübtedanın üstüne yazılmıştır. Arapça bir isim cümlesinde haberin takdimi yani öne alınması, anlamın belli bir ögeye tahsis edilmesi ve vurgu gayelerine hizmet edebilirken²³ bu ifadede Lafzatullah (الله)’ın yukarıda yer almasının nedeni Hüsn-i Hat sanatındaki Lafzatullah ibaresini edeben istifin üstüne yerleştirme geleneğidir.

Fotoğraf 30: Yusuf Ağa YEK: 4739

Fotoğraf 31: Inebey YEK HÇ: 641

Sikatî billah (تقتي بالله) ibaresine Kur’ân-ı Kerîm’de rastlanmamıştır. Ancak hicri ilk asra ait metinler içerisinde bu ibarenin geçtiği bazı örnekler tespit edilmiştir.²⁴

قَالَ: قِيلَ لِأَبِي حَارِمٍ: يَا أَبَا حَارِمٍ مَا مَالُكَ؟

قَالَ: تَقْتِي بِاللَّهِ تَعَالَى، وَإِسَابِي مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ²⁵

Anlamı:

Dedi ki: Ebû Hâzim’e, ey Ebû Hâzim malın (sahip olduğun şey) nedir, diye soruldu.

O da: “Yüce Allah’a güvenim ve insanların ellerinde olana karşı beklentisizliğimdir” dedi.

قَالَ سَفِيَانُ: وَقِيلَ لِأَبِي حَارِمٍ: مَا مَالُكَ؟

قَالَ: " خَيْرٌ مَالِي تَقْتِي بِاللَّهِ تَعَالَى، وَإِسَابِي مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ"²⁶

Anlamı:

Süfyân dedi ki: Ebû Hâzim’e malın (sahip olduğun şey) nedir, denildi.

O da: “En hayırlı malım, yüce Allah’a güvenim ve insanların ellerinde olana karşı beklentisizliğimdir” dedi.

Hicrî ilk asırlara dayanan bu metinlerde ibarenin Sikatî billah şeklinde takdimsiz²⁷ yer alması da yukarıda bahsedilen tahsis ve vurgu yorumunu geçersiz kılmaktadır.

²³ Bu durumda ibare, بالله تقتي şeklinde okunur ki anlamı, “Güvenim yalnızca Allah’adır” olur.

²⁴ Bu bilgilerin tespitinde ve tercümesinde yardımcıları olan Doç. Dr. Mücahit Küçüksarı ve Dr. Öğr. Üyesi Taha Çelik’e teşekkür ederim.

²⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ* (Mısır: Dârû’s-Sa’âde, 1974), 231.

²⁶ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şuabü’l-İmân* (Riyad: Mektebetü’l-Rüşd l’n-Neşri ve t-Tevzî’, 2003), 467.

²⁷ İbarenin takdimli hali için bk. dipnot 23.

Sonuç

Çalışmamızda, Orta çağ İslâm cild sanatının günümüze değin ihmal edilegelmiş mühürleri belli bir çerçevede ele alınmıştır. Üzerinde “Sikatî billah” yazılı mühürler bulunan dört cild, çalışma kapsamımızı oluşturmaktadır. Çorum Hasan Paşa, Konya Yusuf Ağa ve Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanelerinden tespit ettiğimiz bu örneklerin, öncelikle eser içerikleri ve yapısal özellikleri hakkında bilgilendirmelerde bulunulmuştur. Bu bilgiler, “Sikatî billah” mührü taşıyan cildlerin koruduğu eserlerde; konu, müellif, müstensih, istinsâh yeri ortaklığı olup olmadığı hususunda tespitite bulunmamıza yardımcı olmuştur ki eserlerde bu bakımdan herhangi bir ortaklık söz konusu değildir.

Tespit edilen mühürlerde en önemli ortak özellik, tümünün dairevî formda ve 5 mm çapında olmalarıdır. Ayrıca içerisindeki yazıların istifi de aynıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi ibârenin istifinde *sikatî* kelimesi alta, *billah* kelimesi Lafzatullah’a hürmeten üste yazılmıştır. Yazının kalem kalınlığı da neredeyse aynıdır. Bu da onların aynı kalıptan çıkan çivilerle uygulandığına işaret edebilir ya da mücellid aynı ya da benzer yazı kalıbıyla yeni çiviler üretmiş ya da ürettirmiş olmalıdır.

HP:1396

YA:4739

YA:652

İ-HÇ:641

Mühürlerin cildlere uygulanışları ve uygulama yerleri de benzerdir. 4 örnekte de mühürler, tekli veya çoklu şekilde cildlerin köşelerine uygulanmıştır. Mührün mikleb yüzeyine uygulandığı Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesindeki 4739 envanter numaralı örnek ise istisnadır.

Mühürlerde öne çıkan diğer ortak unsur ise üzerinde yer aldığı cildlerin teknik, malzeme türü ve tezyînat üslûbudur. Cildlerin tümü kahverengi ve tonlarında sahtiyanlarla kaplıdır. Tümünün tezyînatında soğuk baskı tekniği kullanılmıştır. Cildlerin kapaklarında birbirine oldukça benzer içi taramalı geçmelerle bezeli dairevî formda şemseler bulunmaktadır. Bu tür şemseler, 13. yüzyıl Selçuklu cildlerinde sıklıkla görülmektedir. Ayrıca üçüncü ve dördüncü örneklerdeki rûmî motifli kenar bezemeleri de yine 13. yüzyıl Selçuklu cild üslûbunu yansıtmaktadır.

Anadolu coğrafyasındaki Orta çağ Türk İslâm cildlerinde bu tür mühürlerin, 12. yüzyıldan 15. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmış olduğu şimdiye kadar yapılan çalışmalarla belirlenmiştir. O halde tespit ettiğimiz mühürlü cildler de bu yüzyıl aralığında üretilmiş olmalıdır ki yukarıda bahsedilen tezyînat özellikleri ve tarihlendirme bunu doğrulamaktadır. Sonuç olarak, ilk örneği 10. yüzyıla tarihlendirilen Kayrevân cildinde gördüğümüz ve hicrî ilk asırlardaki metinlerde de yer alan “Sikatî billah” ibâreli mührün, Anadolu coğrafyasında 13. yüzyılda eser üreten mücellid veya mücellidlerce kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu mühürlerin, içinde mücellid ismi geçen imza mühürleri gibi cildin sanatkârına işaret eden veya sanatkârın tevâzûsu neticesinde tercih ettiği bir mahlas olması ihtimaliyle birlikte aslında bu Sikatî billah

mühürleri, dönemin dinî ve tasavvufî bakış açısının sanatkâra yansımaları sonucunda sanatkârın eserinde sığınma veya tevekkül maksadıyla yer verdiği bir dua ve temenni ifadesidir.

Kaynakça

- Aritan, Ahmet Saim. *Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Üslubunu Taşıyan Cild Kapakları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Aritan, Ahmet Saim. "Selçuklu Cildlerinde İmzalar". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*. haz. Osman Eravşar. 1/39-42. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Aritan, Ahmet Saim. "Anadolu Selçuklu Cilt Sanatı". *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 7/933-943. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 2. Cilt. İstanbul: Kubbealtı, 4. Basım, 2011.
- Bayram, Sadi. "XIV. Asırda Tezhiblenmiş, Beylik Dönemine Ait Üç Kur'an Cüzü". *Vakıflar Dergisi* 16(1982), 143-154.
- Bilmiş, Hüseyin Gürsel. *Bursa İnebey Kütüphanesindeki Ortaçağ İslam Ciltlerinin (13-14. Yüzyıl) Cilt Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Bilmiş, Hüseyin Gürsel. "İnebey Kütüphanesi'nden Dokuz Yeni Tespit ile Birlikte Mücellid İmzaları ve Mücellidleri". *Uluslararası Cilt Sanatı Buluşması Sempozyumu - Tebliğler*. ed. Ali Rıza Özcan. 53-66. İstanbul: Biltur Basım Yayın, 2014.
- Bosch, Gulnar vd. *Islamic Bindings and Bookmaking (A Catalogue of an Exhibition the Oriental Institute the University of Chicago May 18-August 18)*. Chicago: Chicago Üniversitesi, 1981.
- Boydak, Fatma Şeyma. "Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Anadolu Selçuklu Cildleri ve Mücellidleri". *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*. ed. Zekeriya Işık. 1/511-536. Çorum: Hitit Üniversitesi, 2016.
- Boydak, Fatma Şeyma. "Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki 13. Yüzyıl Selçuklu Cildlerinde Mikleb Tasarımları". *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya (II)*. ed. Dilaver Güner vd. 493-514. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Çaycı, Ahmet. *Türk-İslâm Kültüründe Vakıf ve Sanat*. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- Déroche, François. *Islamic Codicology: an Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2005.
- Déroche, François. *Qur'ans of the Umayyad A First Overview*. Leiden: Brill, 2014.
- Dreibholz, Ursula. "Some Aspects of Early Islamic Bookbinding from Great Mosque of San'a Yemen". *Scribes et Manuscripts du Moyen-Orient*. ed. François Déroche - Francis Richard. 16-34. Paris: Bibliothèque Nationale de France, 1997.
- Beyhakı, Ahmed b. Hüseyin. *Şuabü'l-İmân*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2003.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. Mısır: Dârü's-Sa'âde, 1974.
- Le Coq, Albert von. *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien, Die Manichäischen Miniaturen*. Berlin: Verlag Dietrich Reimer Ernst Vohsen, 1923.
- Mavili, Gürcan. *Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 13. ve 14. Yy'lara Ait Cilt Sanatı Örnekleri*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Petersen, Theodore C. "Early Islamic Bookbindings and Their Coptic Relations", *Ars Orientalis* 1 (1954), 41-64.
- Raby, Julian - Tanındı, Zeren. *Turkish Bookbinding in the 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style*. London: Azimut Editions, 1993.
- Tanırdı, Zeren. "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Ortaçağ İslam Ciltleri". *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık* 4 (1990), 102-149.
- Ünver, A. Süheyl. "Anadolu Selçuklu Kitap Süsleri ve Resimleri". *Türk Süsleme Sanatları*. haz. Gülbün Mesara - Aykut Kazancıgil. 2/139. İstanbul: İşaret Yayınları, 2010.